

1.01
Prejeto, 29. 11. 2006

UDK 329.15(497.1):327.323.31

Vida Deželak Barič*

Razpust Kominterne; odmevi na Slovenskem in mednarodni okvir¹

IZVLEČEK

Razpust Kominterne 15. maja 1943 je bila Stalinova taktična poteza, ki ni vnesla nobene bistvene spremembe v ustaljena razmerja med vodstvom Kominterne oziroma Moskvo in včlanjenimi komunističnimi partijami. Odzivi na Slovenskem neposredno po uradnem razpustu so bili različni. Komunisti so pritrjevali uradni razlagi vodstva KI o smotrnosti ukinitve mednarodne povezave komunističnih strank in si prizadevali v javnosti afirmirati Komunistično partijo Slovenije kot nacionalno in patriotično stranko. Nekateri vidnejši člani Oslobojilne fronte so razpust smatrali za pomembno dejanje, s katerim se narodom priznavajo njihove nacionalne individualnosti, komunistične stranke pa bodo postale resnično nacionalne. Na protikomunistični strani je prevladala ocena, da se z razpustom, v katerega je bil Stalin prisiljen zaradi protikomunističnega razpoloženja v državah zahodnih zaveznikov, ne bo nič spremenilo, kajti komunistične stranke in njihova zavezanost svojemu programu ostajajo naprej.

Ključne besede: 2. svetovna vojna, Kominternina - Komunistična internacionala, Komunistična partija Jugoslavije, Komunistična partija Slovenije, Sovjetska zveza, Slovenija, propaganda

ABSTRACT

THE DISSOLUTION OF THE COMINTERN: THE ECHOES IN SLOVENIA AND THE INTERNATIONAL FRAMEWORK

The dissolution of the Comintern on 15 May was Stalin's tactical move which brought no significant change to the well established relations between the Comintern leadership, i.e. Moscow, and its members - the communist parties. The response in Slovenia, immediately after the official news of the dissolution was varied. The communists accepted the official explanation of the leadership of the Communist Party of Slovenia justifying the dissolution of the international association of communist parties, and endeavoured to present the Party to the public as national and patriotic. Some prominent members of the Slovene Liberation Front considered the dissolution as a significant move which recognised the national identity of individual countries and allowed the communist parties to become truly national. On the anti-communist side the assessment prevailed that nothing much would change with the demise of the Comintern, which Stalin had been compelled to dissolve because of anti-

* Dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: vida.dezelak.baric@inz.si

¹ Razpravo posvečam znanstvenemu svetniku dr. Francetu Kresalu ob njegovi 70-letnici.

communist feelings among the western Allies, given that national communist parties continued operating and pursuing their programmes.

Key words: Second World War, Comintern - Communist International, Communist Party of Yugoslavia, Communist Party of Slovenia, Soviet Union, Slovenia, propaganda

I

Po dobrih dveh desetletjih obstoja in delovanja "svetovnega štaba revolucije" je sredi druge svetovne vojne svet obkrožila novica o razpustu tretje internacionale. Ta je združevala komunistične partije in je znana kot Komintern (KI). Novica je takrat vzbudila precejšnjo pozornost in je med drugim dobila ustrezno mesto v številnih svetovnih časopisnih in radijskih medijih. Omenjeni sklep predsedstva izvršnega komiteja KI z dne 15. maja 1943 je najprej objavilo osrednje glasilo Vsezvezne komunistične partije (boljševikov) Pravda 22. maja 1943 in moskovska radijska postaja. V njem je bilo rečeno, da je KI od ustanovitve leta 1919 dalje opravila pomembno vlogo (npr. obramba marksističnega nauka, mobilizacija množic v obrambi njihovih gospodarskih in političnih interesov ter v nastopu proti fašizmu in vojni), da pa je že dolgo pred vojno postalo očitno, da mora reševanje vprašanj delavskega gibanja iz enega centra naleteti na nepremagljive ovire, ki jih pogojujejo globoke razlike v zgodovinskem razvoju posameznih dežel. Če je ustanovitev KI odgovarjala takratnemu zgodovinskemu trenutku, pa naj bi sčasoma ta oblika mednarodnega povezovanja delavstva postala celo ovira za nadaljnjo krepitev njegovih nacionalnih strank. To naj bi postalo še posebej očitno med drugo svetovno vojno, ko je "osvobodilna vojna svobodoljubnih narodov proti hitlerjevskemu trinoštvu, ki je razgibala najširše množice in jih ne glede na njihovo strankarsko in versko pripadnost strnila v vrstah mogočne protihitlerjevske koalicije, s še večjo očitostjo pokazala, da občenacionalni polet in mobilizacija za kar najhitrejšo zmago nad sovražnikom lahko najbolje in najplodoviteje uresničuje avantgarda delavskega gibanja vsake posamezne dežele v okviru svoje države." Sklep predsedstva izvršnega komiteja je vseboval izjavo oziroma zatrdilo, da je že sedmi kongres KI leta 1935 podčrtal nujnost samostojnejšega delovanja posameznih njenih sekcij ter da so KI vodili isti nagibi, ko je novembra 1940 odobrila sklep Komunistične partije ZDA o njenem izstopu iz KI. Zaradi navedenih spoznanj in "upoštevajoč rast in politično zrelost komunističnih strank in njihovih voditeljskih kadrov v posameznih deželah" se je vodstvo KI odločilo, da predlaga svojim sekcijam naslednji sklep: "Komunistična internacionala kot vodilno središče mednarodnega delavskega gibanja naj se razpusti in sekcije Komunistične internacionale naj se odvežejo dolžnosti, ki izhajajo iz pravil in sklepov kongresov Komunistične internacionale." Sklepu oziroma predlogu predsedstva² so se takoj pridružili predstavniki italijanske, španske, finske, romunske in madžarske komunistične stranke, ki so se takrat nahajali v Moskvi.³

² Podpisali so ga naslednji člani predsedstva: Klement Gottwald, Georgi Dimitrov, Andrej Ždanov, Vasil Kolarov, Johann Koplénig, Otto Kuusinen, Dimitrij Manuilski, André Marty, Wilhelm Pieck, Maurice Thorez, Wilhelm Florin in Palmiro Togliatti-Ercoli.

³ Ljudska pravica 1943. Ponatis. Ljubljana 1946, str. 59-60.

Široka pozornost, ki je veljala navedenemu predlogu, je bila razumljiva, saj je KI združevala komunistične partije številnih držav,⁴ ki jih je ta sklep v celoti zadeval. Na drugi strani je KI kot internacionalna organizacija v očeh demokratične in protikomunistične (ne nujno le demokratične) javnosti predstavljala neprestano grožnjo v smislu vzpodbujanja revolucij po svetu, zato je bilo presojanje pomena tega sklepa tudi na tej strani logično. Razvila se je prava vojna za interpretacijo pomena sklepa o razpustu KI, pri čemer Slovenija ni bila nobena izjema. Med opazovalci in ocenjevalci politične poteze, ki jo je dejansko potegnil Stalin kar sam, so bili opazni različni in pričakovano tudi povsem nasprotujoči si odzivi, pogojeni predvsem s tem, na kateri strani vojskujočih se strani so se ocenjevalci prepoznavali ali bili celo njih glasniki.

Vse kaže, da se je Stalin odločil za razpust KI nenadoma. Vendar misel o ukinitvi te organizacije ni bila povsem nova. Stalin jo je na primer omenil generalnemu sekretarju Dimitrovu že aprila 1941, in sicer po nemškem napadu na Jugoslavijo ter Grčijo in v pričakovanju skorajšnjega napada tudi na Sovjetsko zvezo. Takrat je izjavil, da je bila prva internacionala v času Marxa ustanovljena v pričakovanju približevanja mednarodne revolucije. V podobnem pričakovanju je bila ustanovljena KI v Leninovem obdobju. Sedaj pa so nastopile razmere, ko morajo komunistične stranke (sekcije KI) postati avtonomne, se pretvoriti v nacionalne partije, njihova najvišja prioriteta pa je izpolnjevanje nacionalnih nalog.⁵ S tem je Dimitrovu dejansko povedal, da je njegova funkcija postala odvečna. Z distanciranjem sovjetskega vodstva od KI je najbrž želel tudi pomirjevalno delovati v odnosu do Hitlerja in ga tako vsaj še za nekaj časa odvrniti od napada na Sovjetsko zvezo.

Nemški napad je potisnil nameravano razpustitev KI v leto 1943, ko je zamisel ponovno oživila in bila tudi na hitro realizirana. Hitra odločitev vsekakor potrjuje dejstvo, da Stalina pri tem niso vodili interesi posameznih komunističnih partij v smislu njihove emancipacije, temveč drugi motivi. Prvenstvena naj bi bila želja po vzpostavitvi trdnih odnosov znotraj protifašistične koalicije. Ti so bili na preizkušnji ob nemškem razkritju poboja poljskih častnikov, ki ga je zagrešila sovjetska stran spomladi 1940 in nasploh s kompleksno poljsko problematiko.⁶ V zvezi s tem se na primer opozarja na navodila ameriškega predsednika Roosevelta svojemu posebnemu odposlancu Daviesu, ki jih je maja 1943 posredoval Stalinu in so vsebovala željo po razpustu KI. Toda nedvoumen odgovor, kar zadeva vzrok(e) za razpust KI, bo mogoče podati šele na osnovi analize Stalinovih arhivov, ki pa še niso dostopni.⁷

Stalinova vloga pri razpustu KI je bila skladna z njegovim dotedanjim odnosom do KI, ki se je v temelju izoblikoval v dvajsetih letih, ko je po neuspehlih poskusih spodbuditi revolucijo v nekaterih državah (npr. v Nemčiji) sprejel koncept izgradnje socializma v eni državi (v Sovjetski zvezi) in začel z vse bolj neposrednim poseganjem v odločitve KI podrejeni to mednarodno organizacijo sovjetskim državnim interesom ter jo celo vpletati v notranje boje VKP(b), kar vse je imelo za posamezne sekcije oziroma nacionalne partije tudi tragične posledice. Njegov

⁴ V času zadnjega kongresa leta 1935 je bilo v KI vključenih 76 komunističnih strank in skupin.

⁵ Georgi Dimitroff: Tagebücher 1933-1943. Berlin 2000, str. 374-375.

⁶ Geoffrey Roberts: Stalin's Wars. New Haven, London 2006, str. 168-174.

⁷ Pierre Broué: Histoire de l'Internationale communiste 1919-1943. Paris 1997, str. 798.

odnos do KI se je že na zunaj odražal na primer v vse bolj redkih sklicih kongresov KI, v nasprotju z Leninovim obdobjem, ko so jih sklicevali vsako leto. V zadnjih osmih letih obstoja KI ni bil sklican noben kongres, težišče dela je prešlo na izvršni komite, ki ga je Stalin povsem obvladoval.⁸ KI je še zlasti od leta 1941 dalje po nekaterih ocenah bila zgolj še "karikatura".⁹ Stalin na primer ni imel več časa sprejemati generalnega sekretarja KI Georgija Dimitrova, izvršni aparat ni imel več denarja za potrebe mednarodnega delovanja in tudi vodstvo KI se je poredkoma sestajalo.¹⁰

Potek razpusta je vsaj delno viden iz dnevnika Georgija Dimitrova in protokolov predsedstva izvršnega komiteja KI. Dne 8. maja 1943 je bil Dimitrov skupaj z Manuilskim na pogovoru pri Molotovu, kjer naj bi prišli do soglasne ugotovitve, da predstavlja KI komunističnim partijam oviro za njihov samostojni razvoj in izpolnjevanje specialnih nalog. Dokument o razpustu sta pripravila Dimitrov in Manuilski, potrdil pa ga je Stalin; z njim so se dogovorili tudi za nadaljnjo proceduro - da bo dokument obravnavalo predsedstvo KI in ga sprejelo kot *predlog*, ki bo nato posredovan sekcijam v potrditev. Na zaprti seji predsedstva 13. maja so člani soglasno sprejeli predloženi dokument kot osnovo, ki so ga nadalje oblikovali na zaprti seji 17. maja, končno obliko pa mu je dal nato še Stalin; na njegovo zahtevo so morali v besedilo vključiti navedbo, da so razpust zahtevale tudi nekatere komunistične partije. V pogovorih z Dimitrovim je Stalin poudaril še en motiv za razpust KI, ki pa ni bil vključen v besedilo predloga o razpustu. Namreč, da bo z razpustom sovražnikom odvzet obrekljiv adut o komunističnih partijah kot agentih tuje države (SZ).¹¹

II

Kot je bilo že rečeno, so bile komunistične stranke posameznih držav dolžne izreči se o predlogu vodstva KI, kar je v praksi pomenilo veliko verjetnost, da bodo predlogu pritrile. Poleg že v predlaganem sklepu navedenih strank, ki so se s predlogom strinjale, je znano, da so predlog neposredno po njegovi objavi med prvimi podprle Komunistična partija Anglije, Komunistična partija Avstralije, pa tudi Komunistična partija Jugoslavije.¹²

Josipa Broza-Tita je vodstvo KI z depešo obvestilo o predlogu razpusta 22. maja, to je še isti dan, ko je bila novica objavljena. Sporočilo je, da je do razpusta KI kot vodstvenega organa mednarodnega delavskega gibanja prišlo na pobudo njenih sekcij(!), predlog pa se utemeljuje s tem, da obstoječa centralizirana organizacijska oblika mednarodnega povezovanja ne ustreza več, oziroma je postala celo ovira nadaljnjemu razvoju delavskih strank v posameznih državah kot nacionalnih delavskih strank. Depeša je naročala, naj centralni komite KPJ nujno preuči predlog in sporoči svojo odločitev.¹³ Naslednji dan so iz KI poslali novo depešo z

⁸ Isaack Deutscher: Stalin : Politična biografija, Ljubljana 1977, str. 356-360.

⁹ Pierre Broué: Histoire de l'Internationale communiste 1919-1943, str. 790.

¹⁰ Glej Georgi Dimitroff: Tagebücher 1933-1943.

¹¹ Prav tam, str. 688-695.

¹² Prav tam, str. 697, 699, 700; Komintern i vtoraja mirovaja vojna, knjiga 2, Moskva 1998, dok. 134, 136, 137.

¹³ Dokumenti centralnih organa KPJ : NOR i revolucija (1941-1945), (dalje DCO KPJ) knjiga 11. Beograd 1989, dok. 207.

vprašanjem, ali je CK KPJ slišal in zapisal vsebino odloka o razpustu KI, ter ponovno zaprosili za hiter odgovor.¹⁴ Tito je potrdil prejem depeše dne 24. maja ter sporočil, da so novico slišali tudi prek londonskega radia. Sporočil je še, da bodo poslali odgovor v roku 48 ur.¹⁵

Dne 26. maja je vodstvo KPJ uradno sporočilo, da se "popolnoma strinja" s predlogom o razpustu. V sporočilu je med drugim poudarilo zgodovinsko zaslugi KI pri izgradnji KPJ v močno in množično partijo, "ki v teh usodnih dneh vodi narodnoosvobodilni boj, s čimer je osvojila simpatije večine prebivalstva ljudskih množic Jugoslavije". To je mogoče razumeti tudi kot sporočilo Moskvi, da KPJ že uspešno opravlja naloge, ki so bile poudarjene ob razpustu KI. Dalje je jugoslovansko partijsko vodstvo zagotavljalo, da bo "pod zastavo Marksa, Engelsa, Lenina in Stalina" tudi v bodoče izpolnjevalo dolžnost do svojega ljudstva, ne glede na žrtve, v boju proti fašizmu za osvoboditev zaslužjenih narodov Jugoslavije ter, da bo KPJ ostala tudi v bodoče zvesta načelom internacionalizma. Sporočilo zaključilo z vprašanjem, ali bi bilo mogoče izjavo KPJ objaviti po radiu Svobodna Jugoslavija, za kar da je zainteresirano.¹⁶

Dne 6. junija so iz KI poslali kar presenetljivo depešo, s katero so od centralnega komiteja KPJ zahtevali, da nujno odgovori na naslednja vprašanja: ali so se ob pretresanju predloga o razpustu KI pojavila v vodstvu KPJ kakšna posebna mnenja - če so se pojavila, kakšna so konkretno bila; kakšen vtis je predlog napravil na člane partije in simpatizerje; kako je sprejel predlog partijski aktiv na terenu; ali so se pojavili med komunisti primeri, ki bi hoteli razpust izkoristiti za frakcijske boje; kateri ukrepi so bili sprejeti, da bi bil predlog o razpustu "pravilno" sprejet v vrstah komunistov in ki bi obenem paralizirali nasprotnikovo propagando o razpustu kot le manevru.¹⁷ Depeša je bila presenetljiva npr. v delu, kjer poizveduje za morebitnimi različnimi pogledi v CK KPJ, saj je Dimitrov medtem že prejel uradno sporočilo o soglasni podpori centralnega komiteja KPJ glede predloga o razpustu KI (zapisal si ga je celo v svoj dnevnik pod datumom 29. maj 1943); zato navedeno vprašanje lahko izzveni tudi kot dvom v iskrenost odgovora. Takšno občutenje še dodatno okrepi zastavljeno vprašanje o morebitni nevarnosti pojavov frakcijskih bojev, kar je mogoče interpretirati tudi tako, da je bila KPJ v očeh KI še vedno prepoznavna po svojih predvojnih frakcijskih bojih. Indikativna pa je zadevna depeša še v nečem. Ne samo, da je po že uradnem razpustu KI komunikacija med Moskvo in posameznimi partijami potekala še naprej, spremenila se ni tudi narava odnosov (nadzorna funkcija Moskve). Kaže, da gornja depeša ni bila poslana vsem komunističnim partijam, ni pa bila jugoslovanska partija edina, ki jo je prejela; poleg nje so jo gotovo prejele francoska, belgijska, nizozemska, poljska, švedska, ameriška in kitajska partija.¹⁸

III

Tudi vodstvo KPS je zvedelo novico o razpustu KI prek radia Svobodna Jugo-

¹⁴ DCO KPJ, knjiga 11, dok. 213.

¹⁵ DCO KPJ, knjiga 11, dok. 219.

¹⁶ DCO KPJ, knjiga 11, dok. 226.

¹⁷ DCO KPJ, knjiga 12, dok. 6.

¹⁸ Dimitroff, Tagebücher 1933-1943, str. 704.

slavija 22. maja 1943. Novico je na radijskih valovih ujel Boris Zihlerl, vendar ne v celoviti obliki. Čeprav okrnjeno, jo je Boris Kidrič z Baze 20 v Kočevskem rogu nemudoma poslal Edvardu Kardelju, ki se je tiste dni zadrževal v Beli krajini, kar vsekakor dokazuje, da se je Kidriču novica zdela zelo pomembna. Tudi v pismu, ki ga je skupaj z izjavo o razpustu poslal Kardelju, je kratko zapisal, da ta dogodek "vsekakor dokazuje, da se pripravljajo veliki dogodki". Bolj konkretnen pa je bil v oceni glede možnih neugodnih posledic za odporniško gibanje doma, ki bodo morda sledile tej novici. Predvideval je, da bosta zlasti mihajlovičevska in sredinska struja najbrž skušali dogodek propagandno izkoristiti v smislu demoralizacije pristavev Osvobodilne fronte. Zato se je Kidrič hitro odzval in tudi Kardelju sporočil, da je že napisal pismo vodstvu KPS v Ljubljani, kjer je očitno predvideval največjo možnost zapletov. Kardelju je še predlagal, naj se čim prej vrne in da skupno dorečeta osnovne točke nadaljnje politike. Smatral je tudi za primerno, da bi CK KPS o razpustu dal kakšno uradno izjavo, za pripravo takšne izjave pa bi bila nujna Kardeljeva prisotnost, kajti Kidrič je bil v tistem trenutku edini član CK KPS na Bazi 20. Kardelja je še obvestil, da "naši prijatelji", to je krščanski socialisti in sokoli v izvršnem odboru OF, "zadevo dobro razumejo in v glavnem pozitivno vpliva na njih".¹⁹

Kardelj se je 26. maja 1943 vrnil na Bazo 20, kjer so nato pripravili sedmo številko partijskega glasila *Ljudska pravica* (izšla je 5. junija 1943), ki je posvetila posebno pozornost prav razpustu KI. V njej so bili objavljeni že predstavljeni "Sklep predsedstva Izvršnega komiteta komunistične internacionale", "Izjava Centralnega komiteta komunistične partije Jugoslavije ob sklepu Predsedstva komunistične internacionale"; ki jo je predvajala radijska postaja Svobodna Jugoslavija 29. maja (s poudarkom, da KPJ "v celoti odobrava ta sklep, ki je velikega političnega pomena"), Stalinov odgovor na vprašanje dopisnika angleške agencije Reuter v Moskvi z zgovornim naslovom "Razpust kominterne razkrinkuje klevete nasprotnikov komunizma", Kardeljev članek "Ob važni prekretnici v mednarodnem delavskem gibanju" in članek Borisa Zihlerla "Stalinski udarec po klevetnikih Komunistične partije".²⁰

Kardelj je v članku predvsem utemeljeval pravilnost odločitve predsedstva izvršnega komiteja KI, pri čemer naj bi le-to sledilo t. i. stvariteljskemu marksizmu, ko je pri razpustu KI upoštevalo spremenjene zgodovinske okoliščine. Hkrati je dokazoval narodni značaj oziroma vlogo KPS (in KPJ), ki da jo je ta dokazala že z organiziranjem širokega odpora proti okupatorju, razpust KI pa je to le še potrdil in ovrgel klevete nasprotnikov, češ da partija ne sledi slovenskim, temveč tujim interesom. Kot je izjavil Stalin v že omenjenem intervjuju, je tudi Kardelj zapisal, da bo imel razpust KI velike mednarodne politične posledice: "Enotna fronta narodov proti fašističnim imperialistom bo postala le še trdnejša in bo približala dan dokončne osvoboditve človeštva izpod barbarskega pritiska hitlerizma." Poanta Zihlerlovega članka pa je bila v označbi komunističnih strank v sestavi KPJ kot izrazito patriotičnih ter ljudskih oziroma narodnih, zadnje dvome o tem pa da je razbil razpust KI. Vsebinsko podobna sta bila članka, ki ju je Kardelj junija objavil v glasilu *Komunistične partije Hrvaške Naprijed*, kjer je enako dokazoval iskreno

¹⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (dalje DLRS), knjiga 7. Ljubljana 1989, dok. 80.

²⁰ *Ljudska pravica* 1943, str. 59-63.

komunistično nacionalno občutenje.²¹ Omeniti velja še Ziherlov članek v Delavski enotnosti o delavskem razredu kot nosilcu narodove usode, kar je bilo poudarjeno tudi v sklepu o razpustu KI, ki je tudi pozival k strnitvi delavskih vrst.²² O razpustu KI je pisal tudi Slovenski poročevalec, ki je poleg sklepa predsedstva izvršnega komiteja KI, Stalinovih odgovorov dopisniku Kingu in izjave CK KPJ objavil še Ziherlov članek, ki sporoča, da tudi KPS podpira razpust KI, zanikuje brezdodominstvo komunističnih strank ter zatrjuje, da so le-te "najbolj žive veje na drevesih svojih narodov".²³

Po tem res obširnem odzivu pa je zanimanje za to "važno prekretnico" v vrstah komunistov hitro usahnilo, čeprav so bili z nasprotne strani pogostokrat izzvani z drugačnimi ocenami glede razpusta KI. Dogodka niso nadalje propagandno izrabljali, verjetno tudi zato, ker bi ob nedvomno zaželenem poudarjanju nacionalnega značaja komunistične stranke morali istočasno nehote priznavati zanje bolj neprijetno dejstvo dotedanje podrejenosti KI. Na hitro "pozabo" so najbrž vplivali tudi pomembni dogodki na mednarodnem vojaško-političnem prizorišču, ki so močno odmevali tudi v našem prostoru (izkrcaje anglo-ameriških sil na Siciliji, pričakovanje kapitulacije Italije itd.), ki so preglasili razpust KI. Tako naslednja številka Ljudske pravice, ki pa je izšla šele 11. avgusta, tega dogodka sploh ni več omenjala. V tem kontekstu defenzive sil Osi in rušenja fašističnega sistema je bilo politično in propagandno že dovolj poudarjati, kako na primer razvoj evropskih dogodkov "v celoti potrjuje" pravilnost dotedanje partijske usmeritve.²⁴

V že omenjenem pismu z dne 22. maja partijskemu vodstvu v Ljubljano, konkretno članici poverjeništvu CK KPS za Ljubljano Lidiji Šentjurc, je Kidrič poudaril, da CK KPS vprašanja razpusta KI še ni obravnaval, da so poslana navodila rezultat njegove osebne presoje položaja, pošilja pa jih tako hitro zato, "da ja pravočasno reagirate na sila verjetne Miha in sredinske poskuse demagoško izkoristiti ta dogodek". Poudaril je, da je v razpustu KI treba videti poleg zunanje-političnega momenta, ki ga ni opredelil, tudi notranjepolitičnega, "težnjo namreč, olajšati kompartijam, zlasti v zatiranih evropskih deželah mobilizacijo najširših narodnih množic v borbi za nacionalno osvoboditev. Nam na pr. bo sedaj dana vsa možnost, še uspešneje izpodbijati očitke, da nismo zrasli iz domačih tal, da o naši politiki odločajo tudi Nemci in Italijani (nemški in italijanski komunisti, op. a.), da sploh ne moremo voditi samostojno politiko ter slično." To naj bodo osnovni argumenti, s katerimi naj v Ljubljani parirajo morebitni nasprotni propagandi. Kidrič je očitno predvideval, da se med nasprotnikovimi "šlagerji in manevri" lahko pojavijo tudi vesti o razpustu nacionalnih komunističnih strank in je skušal že vnaprej preprečiti kakršnokoli morebitno tovrstno dezorientacijo med strankinim članstvom z zagotovitvijo, da o tem "seveda ni govora".²⁵

²¹ Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske : "Naprijed" 1943. Ponatis. Zagreb 1951, str. 130-131 (članek: Povodom razpuštanja Kominterne) in str. 147-148 (članek: Nacionalna uloga komunističke partije).

²² Delavska enotnost 1942-1944. Ponatis. Ljubljana 1954, str. 33-36 (članek: Razpust Kominterne - nov poziv k še vztrajnejši borbi za utrditev Delavske enotnosti).

²³ Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), AS 1887, fond tisk NOB, Slovenski poročevalec, 1. 6. 1943, št. 11. Boris Ziherl: Delavskemu razredu pripada najčastnejše mesto v boju za slovensko svobodo, str. 5-6.

²⁴ Ljudska pravica 1943, str. 71 (Boris Kidrič: Sile okupatorjev propadajo).

²⁵ DLRS, knjiga 7, dok. 81.

Kidričeva bojazen, da zna razpust KI predstavljati neke vrste šok, ni bila povsem neutemeljena. Že dan po radijski objavi vesti je Lidija Šentjunc poročala CK KPS, da je razpust v Ljubljani "naletel na splošno osuplost". Menila pa je, da komunistom argumentacija ne bo delala težav, čeprav je pričakovala s strani mihajlovičevcev ofenzivo očitkov na račun "trockistične" KPS. Prepričana je bila, da razpust v par dneh ne bo več problem, če bodo ljubljanski kadri propagandno dovolj ofenzivni.²⁶ Vendar se "osuplost" v Ljubljani ni takoj podela. Šentjurčeva je 26. maja morala poročati, da je razpust Ljubljano le bolj "prizadejal" kot so pričakovali. Krivi naj bi bili aktivisti, ki se niso znašli oziroma niso uspeli uspešno odgovarjati "bega in miha" propagandi, ki je razširjala tudi takšne trditve: da so partizani razpuščeni, da je sedaj glavni komandant Draža Mihailović, da je Stalin izdajalec itd. Opozarjala je, da ljubljanske razmere kličejo po takojšnjem odgovoru in da uradno izjavo pričakujejo tudi zavezniki. Navedla je odziv krščanskega socialista Staneta Osterca na novico o razpustu KI, ko naj bi izjavil: "No, sedaj je pa izjava brez smisla", pri čemer je mislil na Dolomitsko izjavo.²⁷ Vznemirjenje v Ljubljani, ki ga je povzročil razpust, ilustrirajo na primer govornice, ki so tiste dni krožile po Ljubljani v zvezi s Stalinovim "izdajstvom"; med enim izmed alarmov, ki jih je takrat doživljala Ljubljana, naj bi Ljubljano preletelo letalo, s katerim je Stalin zaradi razpusta KI moral zbežati v Švico.²⁸ V opisanih razmerah intenzivnega odzivanja in zanimanja ljubljansko poverjeništvu ni moglo čakati na uradne izjave (ki jih je zelo pogrešalo) oziroma propagandne materiale CK KPS in je samostojno pripravilo posebno okrožnico, v kateri je pojasnilo vzrok in pomen razpusta KI, pri čemer je uporabljalo prizanesljiv izraz "razhod". V njej je med drugim poudarilo, da delovanje KI ni pomenilo vmešavanja v razmere posameznih narodov, temveč "pomoč najnaprednejšim silam, da bodo koristi svojih narodov pravilno branile, da bodo obvarovale svoje narode moralne in fizične smrti". Okrožnica je bila delno kontradiktorna, saj je na drugem mestu navajala, da je šele z ukinitvijo KI uveljavljeno načelo nevmešavanja. Po tej okrožnici je dobila KPS z ukinitvijo KI "zrelostno spričevalo", OF pa potrdilo, da je na pravi poti.²⁹

Že v začetku junija je poverjeništvu ocenjevalo, da so v Ljubljani problem razpusta KI vendarle obvladali, da so prebrodili politično krizo in prehajajo ponovno v ofenzivo. Vendar so še po preteku več kot mesec dni od dogodka poročali, da so ljudje razpust sicer začeli pozabljati, nikakor pa se ne umiri nasprotna propaganda, ki razširja najrazličnejše komentarje v številnih listih in lističih.³⁰

O razpustu KI so razpravljali po partijskih organizacijah ali vsaj forumih širom Slovenije. Na seji okrožnega komiteja KPS za Koroško so na primer o tem razpravljali dne 24. junija 1943.³¹ Kot posebno točko so razpust obravnavali na drugi partijski konferenci kranjskega okrožja na začetku avgusta 1943.³² Med pre-

²⁶ DLRS, knjiga 7, dok. 83.

²⁷ DLRS, knjiga 7, dok. 93.

²⁸ DLRS, knjiga 7, dok. 90.

²⁹ ARS, AS 1709, fond Okrožje Ljubljana, šk. 7/II, Okrožnica poverjeništvu CK KPS za Ljubljano z dne 29. 5. a 1943.

³⁰ DLRS, knjiga 7, dok. 115, 128 in 208.

³¹ Bogdan Žolnir, Mile Pavlin: Protifašistični odpor : Koroška od začetka vstaje do konca leta 1943. Celovec-Ljubljana 1994, str. 94.

³² ARS, AS 1489, fond Oblastni komite KPS za Gorenjsko, šk. 5, Zapisnik druge konference okrožja Kranj iz 1. in 2. 8. 1943, a. št. 2317.

cej zapozneme omembe sodi razpravljanje o razpustu KI na konferenci rajonskih sekretarjev okrožja Škofja Loka konec decembra 1943.³³ V "Pregledu o politični situaciji", ki ga je izdal pokrajinski komite KPS za Gorenjsko novembra 1943, in je služil kot študijski material, je bilo na primer rečeno: "Narodi Evrope in vsega sveta so spoznali in vedno bolj spoznavajo, da je Sovjetska zveza tista, ki je največ napravila v borbi proti fašizmu. Vsi vedo, da je VKP(b), Vsezvezna komunistična partija boljševekov, zgradila Sovjetsko Zvezo, s tem so se pozicije domačih Komunističnih Partij silno ojačale; Komunistične Partije so se istočasno izkazale kot najbolj nacionalne stranke v borbi za svobodo svojih narodov. Da bi bila ta avantgardna vloga Komunističnih Partij v nacionalni borbi še bolj podčrtana, je bila Kominterneta razpuščena."³⁴ O razpustu je spregovoril Kardelj na partijskem posvetovanju na Dvoru pri Žužemberku 8. oktobra 1943. Tudi on je ponovil, da je bila KI razpuščena zato, da se s tem še bolj podčrta vodilna vloga komunistične partije v nacionalnem boju.³⁵ Na partijski konferenci delegatov iz Ljubljanske pokrajine v Semiču maja 1944 je sekretar CK KPS Franc Leskošek takole prepričeval partijske delegate: "Da pokažemo vsemu svetu, da se tu ne vodi borba iz nekega centra in da so komunistične Partije postale nacionalne Partije in same vodijo nacionalno borbo, zato je bila tudi razpuščena Komunistična Internacionala. Danes narod sam vodi svojo Komunistično Partijo."³⁶

V partizanski propagandi, potem ko je že preteklo nekaj časa od razpusta, redko naletimo na kakršnokoli omenjanje KI in še to praviloma le v povezavi s protikomunistično propagando. Seveda so kakršnokoli omenjanje KI na protikomunistični strani označevali za izključno zlonamerno in smešno propagandistično početje.³⁷

IV

Medtem ko so bili komunisti objektivno v položaju, da so na javni ravni predvsem utemeljevali, oziroma branili sklep o razpustu, pri čemer niso bili nič kaj izvirni in so izhajali iz osnovnih premis sklepa predsedstva izvršnega komiteja KI ter Stalinovega intervjuja, so bili odzivi med vidnejšimi nekomunisti v OF nekoliko drugačni. Dovolili so si med drugim več ugibanj, kaj pravzaprav razpust pomeni in postavljali so si vprašanja, kašne posledice bo razpust imel za nadaljnji politični razvoj OF. Vendar je njihov doseg bil praviloma omejen na ožji krog ljudi ali celo le na osebno raven. Zato ne preseneča, da tovrstne odzive večkrat najdemo v osebnih dnevnikih.

Tako si je Tone Fajfar v dnevnik dne 22. maja 1943 zapisal, da so v izvršnem odboru OF brali obširno obrazložitev tega sklepa, ki je bila objavljena v Pravdi, da pa pravih vzrokov ne poznajo, bodo pa gotovo v zvezi z mednarodnim po-

³³ ARS, AS 1551, fond Zbirka kopij, šk. 68, d.e. 1, Zapisnik konference rajonskih sekretarjev okrožja Škofja Loka z dne 31. 12. 1943.

³⁴ ARS, AS 1636, fond Oblastni komite KPS za Gorenjsko, šk. 663/I, Pregled o politični situaciji.

³⁵ Metod Mikuš: Pregled zgodovine NOB, knjiga 3. Ljubljana 1973, str. 136, 137; Vladimir Dedijer: Dnevnik 1941-1944, druga knjiga. Rijeka 1981, str. 431-436.

³⁶ ARS, AS 1487, fond Centralni komite KPS, Zapisnik o konferenci delegatov partijskih organizacij iz Ljubljanske pokrajine 28. in 29. maja 1944, a. e. 60, str. 21.

³⁷ ARS, AS 1887, fond Osvobodilni fronti in veri. Izdalo uredništvo Slovenskega poročevalca leta 1944 v redakciji Marije Vilfan. št. 1213, str. 29.

ložajem.³⁸ Edvard Kocbek je prav tako v svojem dnevniku to novico označil kot "senzacionalno", ki da je v izvršnem odboru OF sprožila vrsto ugibanj, predvsem o tem, ali so navedeni razlogi za razpust resnični, ali se za njimi morda skrivajo drugi neznani razlogi, ali je do razpusta prišlo le iz taktičnih razlogov v zvezi z odnosi do zahodnih zaveznikov, ali pa iz globljih spoznanj o popolnem zlomu nemške in italijanske komunistične partije. Zabeležil si je še razgovor s starim komunistom Vladom Kozakom, ki je Stalinov korak ocenil za zvito potezo, s katero ni on ničesar tvegaj, za razliko od slovenskih oziroma jugoslovanskih komunistov, ki morajo tvegati vse, predvsem ekstremizme. V izjavi Kocbeku je bil zelo neposreden, ko je dejal: "Za nas moskovski odlok nima pomena, po svoji poti moramo nezadržno dalje, postajamo funkcija višje volje, ne pa rezultanta okoliščin. Moramo biti ubogljivi otroci...".³⁹

Član izvršnega odbora OF Zoran Polič pa je v pismu, ki ga je 28. maja s partizanskega ozemlja poslal sokolskemu kolegu in članu poverjenišтва izvršnega odbora OF za Ljubljano Dragu Pustišku, ocenil "prostovoljni" razpust KI za "velik korak naprej". Z njim naj bi bil podan velik poudarek nacionalnim posebnostim posameznih narodov oziroma nujnost, da vsak narod samostojno vodi svoj osvobodilni boj. Iz te ocene pa je izvajal: "To priznanje narodnosti dokončno obračunava z vsemi, ki so skušali vsiliti boljševizmu neko protinarodno stališče oz. protinarodne namene. Za nas (sokole, op. a.) je ta razpust še posebno važen, ker potrjuje pravilnost našega gledanja, da je namreč razvoj vsakega naroda svojstven in četudi so skupni višji cilji, ni mogoče voditi življenja vseh narodov po istem kopitu. Zato je res, da je Kominternina svojo nalogo izpolnila, ko se ji je posrečilo v vseh narodih razgibati gotove plasti proti fašizmu. Da so za razpust uporabili trenutek, ko je treba urediti odnose do Zaveznikov, je seveda taktična poteza, ki pa na stvari sami ničesar ne izpremeni. Mi stopamo krepko novi dobi nasproti, trgajo se vse vezi, ki bi lahko ovirale svoboden polet, in sedaj lahko s še večjim upanjem zremo v bodočnost."⁴⁰ V naslednjem pismu Pustišku je Polič poudaril, da so dobile partije z ukinitvijo internacionalne povezanosti "popolno samostojnost in postale res narodne", iz česar izhajajo za vse Slovence nujni zaključki - odpasti morajo vsa sumničenja, nezaupanje in tudi vsako nasprotovanje. Pustišku je poslal tudi pomembno sporočilo, da je sokolsko vodstvo v skladu z novonastalim položajem sprejelo sklep o vstopu sokolov v partijo; vendar je odločitev za vstop stvar osebne odločitve vsakega posameznika in ne gre za odločitev o kolektivnem vstopu. Sporočil je še, da bodo temu sklepu sledili tudi člani vodstva in s tem posredno napovedal svoj vstop v KPS (kar je storil julija 1943).⁴¹

Pozorno je beležil v svoj dnevnik dogajanje v zvezi z razpustom član vrhovnega plenuma OF Makso Šnuderl, ki je bil takrat še v Ljubljani. Novica se mu je zdela "silno važna". Zapisal je tudi britansko izjavo, po kateri je Stalin z ukinitvijo KI dokazal, da misli resno z iskrenim sodelovanjem z demokratičnimi silami po zmagi. Z razpustom naj bi se razblinila tudi novodobna nemška propagandna domislica o angleških in ameriških namerah izročiti Evropo boljševizaciji. O Ljubljani je zapisal, da vlada v njej veliko veselje zlasti med "reakcionarnimi elementi",

³⁸ Tone Fajfar: Odločitev. Spomini in partizanski dnevnik, Ljubljana 1981, str. 282.

³⁹ Edvard Kocbek: Zbrano delo, knjiga 7 (prvi del) : Listina : Prve objave. Ljubljana 2000, str. 53-55.

⁴⁰ DLRS, knjiga 7, dok. 99.

⁴¹ DLRS, knjiga 7, dok. 123.

ki živijo v zmotnem prepričanju, da je komunistom in partizanom "odklenkalo", ker ne bodo več imeli zaslonbe v Moskvi. V ta okvir so sodile tudi ljubljanske govornice o sporazumu med četniki in partizani o skupnem boju; sporazum bi naj bil že prvi neposredni rezultat razpusta KI. Sam je bil mnenja, da se za Slovenijo s tem ne bo nič spremenilo, kajti Slovanov se Stalin ni odrekel, kar je dokazal s proglasitvijo slovanske vzajemnosti, le-ta pa ima oporo tudi v vseslovanskem organu v Moskvi, ki povezuje vse Slovane. Predpostavljal je, da je Stalin opustil namero o svetovni revoluciji, ker bo po vojni potreboval precej časa za obnovo države, in se omejil vsaj začasno samo na slovanske narode, v slovanski skupnosti pa bodo Slovenci najbolj zavarovani za vso bodočnost. Nemška propaganda o razpustu KI kot "navadnem bluffu" ga ni prepričala in je menil, da je Stalin z razpustom mislil iskreno, saj bi lahko svoje cilje dosegel tako s KI kakor brez nje.⁴²

Izvirno in poglobljeno razmišljanje o razpustu KI predstavlja članek Lojzeta Udeteta *Moč narodnega principa ali umiranje tretje internacionale*, ki ga je začel snovati že pred razpustom KI in zaključil sredi junija 1943. Njegov namen je bil prikazati, kako so se poskusi realizacije svetovne revolucije pod okriljem KI razbijali ob realnosti ter osvetliti, po njegovem prepričanju eno izmed osnovnih zmot njene ideologije, t.j. omalovaževanje "individualizirajočih činiteljev zgodovine, zlasti narodov". Prav zaradi tega je po Udetovem prepričanju KI že ob svojem rojstvu stopila na pot umiranja. Tako tudi ni prestala zadnje zgodovinske preizkušnje ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941, saj bi morala vsaj v tistih državah, ki so stopile v vojno stanje s Sovjetsko zvezo, nastopiti z revolucionarno akcijo; če kdaj, bi to bilo pričakovati v trenutku, ko je komunistični Sovjetski zvezi šlo na življenje in smrt, vendar zlasti nemški in italijanski komunisti niso izkazali nikakršnega omembe vrednega solidarnostnega čuta s Sovjetsko zvezo. Po drugi strani pa je Sovjetska zveza, središčna sila tretje internacionale, razvila silovit odpor, vendar ne zaradi revolucionarnega mesijanizma, ampak zaradi patriotizma njenih prebivalcev. V razpustu KI je tako Ude našel dodatno potrditev, da je narodna komponenta silnic zgodovinskega razvoja še vedno močnejša od internacionalne, konkretno razrednega principa. Ude je razpust KI pozdravil v prepričanju, da bo zavezništvo med Anglijo, Ameriko, Sovjetsko zvezo in Kitajsko s tem pridobilo na iskrenosti in trdnosti, nezaupanje dela ameriške in angleške javnosti bo s tem zmanjšano, v komunističnih partijah se bodo lahko uveljavili pristno narodno čuteči ljudje, razdiralni element med narodi in znotraj posameznih narodov bo s tem odpravljen, fašistična in nacistična propaganda pa bo izgubila univerzalnega nasprotnika. Za slovenski prostor je pričakoval usihanje katoliške protikomunistične propagande, ker bo tudi ta izgubila sovražnika, smatral pa je, da bo tudi v taboru OF moralo priti do določenega razčiščenja v smeri krepitve slovenskega nacionalizma in podreditve socialno-revolucionarnih težej osvobodilnemu boju in izgradnji močnejše bodočnosti.⁴³

V

O razpustu se je obširno razpisalo tudi časopisje v slovenskem protirevolucionarnem taboru. Slovenec je prvo novico o tem dogodku objavil 25. maja na

⁴² Makso Šnuderl: Dnevnik : v okupirani Ljubljani. Maribor 1993, str. 492, 493, 496, 501.

⁴³ Lojze Ude: Moje mnenje o položaju : članki in pisma 1941-1944. Ljubljana 1994, str. 78-88.

uvodni strani. Že naslov tega članka "Razpust kominterne - spretna igra" jasno odraža oceno tega dogodka, na kateri je potem ves čas vztrajal. Pri analizi in oceni tega dogodka Slovenec ni bil povsem izviren, temveč je objavljala stališča tujih časopisov in agencij, predvsem italijanskih, nemških, švicarskih in švedskih. Toda izbor tujih vesti in kontekst, v kakršnem so-le objavljene, nedvomno odraža stališče Slovenca in njegovega političnega zaledja.

Tako je že prvi dan Slovenec zapisal, da predstavlja razpust Kominterne "nov propagandistični moskovski manever, katerega sta Stalinu verjetno nasvetovala Roosevelt in Churchill, ker jima povzroča skrbi vedno bolj naraščajoče protiboljševiško gibanje, ki se kaže v državah, zaveznicah Rusije". Poteza je označena za povsem neprepričljivo, kajti komunizem je v svetu dobro poznan, in znano je, da ga vodi in nadzira neposredno Kremelj. Komunizem je pač gibanje za svetovno revolucijo in KI je eno in isto z moskovsko vlado. Zato je razpust le prevara, KI bo dejansko obstajala še naprej in si prizadevala za svetovno revolucijo. Špekulativni manever je v službi sovjetske politike, zato sklep o razpustu KI niti ne preseneča in z njim nikakor ni mogoče prepričati javnosti.⁴⁴

Dne 25. maja je Slovenec objavil kar dva daljša zapisa o nemških pogledih na razpust KI. V prvem je bila poudarjena ocena, da je razpust tretje internacionale "največji trik v Stalinovi politični karieri", ki sta ga izsilili Anglija in Amerika zaradi naraščajočega protikomunističnega razpoloženja na lastnih tleh, ki je smatralo zavezništvo s Sovjetsko zvezo za nekaj "protinaravnega, za spako, ki bi morala prej ali slej roditi tragične posledice", kajti svarilni zgodovinski spomin na revolucionarne dogodke ob koncu prve svetovne vojne še ni zbledel, zločestost boljševizma pa je še vedno aktualna, kar nenazadnje potrjuje pobjo poljskih oficirjev v Katynu.⁴⁵ Drugi prispevek, ki je povzemal stališča Muenchener Neueste Nachrichten, je zatrjeval, da bi naj prav razkritje katynskega zločina odločilno prispevalo k razpustu KI. Anglija in Amerika sta ob širokem ogorčenju, ki ga je sprožilo to razkritje, namreč morali zahtevati ta ukrep (pa četudi samo zaradi zunanjega videza), če sta hoteli pred domačo javnostjo upravičiti svoje "čudno zavezništvo" s Sovjetsko zvezo. Sicer pa je tudi ta članek izražal prepričanje, da Stalinu tudi v naprej ostaja popolna svoboda delovanja, še celo večja kot dotlej, kot "poglarjavu skrivne četrte internacionale".⁴⁶

V seriji zapisov je Slovenec objavil prispevke o pogledih na razpust KI s strani nevtralnih in nevojskujočih se držav, predvsem Švedske. Bralcem je sporočal, da te države nikakor niso tako optimistične glede rezultatov razpusta, kot so Angleži in Amerikanci. Nevtralni tisk je ocenjeval, da ne gre verjeti uradnemu zatrjevanju Moskve, da SZ v bodoče ne bo uporabljala KI za sredstvo uresničevanja lastnih političnih ciljev in za boljševiziranje sveta, ker se Moskva predobro zaveda prednosti, ki jih bodo imele komunistične stranke v posameznih državah, če si bodo "nataknila etiketo tako imenovane narodne stranke, kar jim bo omogočilo odkrito prevratno delovanje, ne da bi se jim bilo treba skrivati". Na vprašanje, kaj sta London in Washington za protiuslugo dala Moskvi, odgovarja, da sta očitno žrtvovala Finsko, baltske države in Poljsko, kamor bo Moskva lahko neovirano prodirala. Ocena nevtralnih držav je torej bila, da Stalin dejansko ni v ničemer

⁴⁴ Slovenec, 25. 5. 1943, št. 118, Razpust kominterne - spretna igra.

⁴⁵ Slovenec, 26. 5. 1943, št. 119, Razpust kominterne - največji trik.

⁴⁶ Slovenec, 26. 5. 1943, št. 119, Nemška javnost in razpust kominterne.

popustil, za povračilo pa je dobil tisto, kar je hotel. Skratka: "Kominternina sicer ne bo več delovala, toda želja Kremlja bo za njene članice še vedno povelje. Kominternina je torej navidezno mrtva, moskovski komunizem pa je ostal. Kominternina ni bila komunizem, ampak sredstvo za razširjanje komunizma. /.../ Moskva je opazala, da ji razne nevtralne, pa tudi tako imenovane združene države vedno manj zaupajo. Zato je Stalin dal Kominternino v hladilnik, kjer jo ima še za vsak primer v rezervi. Zaenkrat še ne ve, kaj naj naredi z njo: ali naj jo navidezno uniči, ali pa jo pošlje v boj proti zaveznikom, če bi pri njih padel v nemilost."⁴⁷

Na Portugalskem so po pisanju Slovenca ocenjevali razpust KI kot potezo, ki jih zaradi prisilovne boljševiske taktike ni popolnoma nič presenetila, enako kot jih ni presenetil pokol poljskih častnikov. Ocenjevali so še, da je bil eden izmed ciljev te Stalinove odločitve omogočiti vstop angleškim komunistom v delavsko stranko, kajti KI je bila razpuščena prav v trenutku, ko so laburisti zaprli vrata komunistični stranki.⁴⁸ Le-to so smatrali za "trojanskega konja mednarodnega komunizma".⁴⁹

Dne 30. maja je Slovenec objavil novico iz Stockholma, da je po sklepu Stalina vlogo Kominterne prevzela sindikalna organizacija Profinternina, dalje da je izvršni odbor angleške delavske stranke ponovno zavrnil prošnjo o vstopu angleških komunistov v vrste laburistov, in še vest o množični protikomunistični demonstraciji v Sofiji, ki jih je vzpodbudil strah pred morebitnimi okrepljenimi poskusi vdora komunističnih idej v delavske vrste po razpustu KI, vendar naj bi bil strah po pisanju Slovenca pretiran.⁵⁰

Krog držav, katerih stališča je priobčeval Slovenec, je v aktu razpusta KI jasno prepoznaval Stalinovo taktično potezo. Nekoliko različni so bili poudarki glede tega, kolikšen pritisk naj bi na Stalina izvajali Anglija in Amerika, oziroma kaj sta v resnici hoteli doseči: ali dejansko vzeti Stalinu iz rok močno sredstvo vplivanja na svetovno politično dogajanje ali pa predvsem (vsaj kratkoročno) pomiriti domače protikomunistične strahove in odpore ter vzdržati v zavezništvu s Sovjetsko zvezo do konca vojne oziroma nacifašističnega poraza. O odmevih v zahodnih zavezniških državah Slovenec ni obširneje poročal in je predvsem le opozarjal na pojave protikomunističnega razpoloženja v Angliji in Ameriki, ki ga tudi razpust KI ni mogel pomiriti. Enako naj bi del javnosti ostal še naprej nepomirjen tudi po Stalinovi izjavi, ki jo je dal Rooseveltovemu odposlancu Deviesu v Moskvi, s katero je javnost hotel prepričati o resnično zgodovinski odločitvi Moskve glede razpusta KI. V tej izjavi je Stalin poudaril, da ta "zgodovinska odločitev omogoča vsem narodom ustanovitev enotne velike zveze za boj do zmage proti skupnemu sovražniku in za skupen ideal". V zvezi s tem je Slovenec objavil komentar, da je Stalin sicer jasno povedal, kdo je skupni sovražnik - namreč "narodnosocialistična kuga", ni pa povedal, kaj je skupni ideal, zaradi česar si lahko vsakdo ta skupni ideal po lastni presoji tolmači, čeprav je jasno, da je ta skupni ideal samo svetovna revolucija.⁵¹ Stalinovo pojasnjevanje političnih vzrokov za razpust KI (bojazen nekaterih držav, češ da hoče Moskva posegati v njihovo notranje življenje in ga

⁴⁷ Slovenec, 27. 5. 1943, št. 120, Navidezna smrt kominterne.

⁴⁸ Slovenec, 28. 5. 1943, št. 121, Portugalska in razpust kominterne.

⁴⁹ Slovenec, 18. 6. 1943, št. 137, Angleški delavci odklanjajo komuniste.

⁵⁰ Slovenec, 30. 5. 1943, št. 123: Profinternina - nadomestilo za kominternino; Angleška delavska stranka in razpust kominterne; Protiboljševiška demonstracija v Sofiji.

⁵¹ Slovenec, 1. 6. 1943, št. 124, "Nemška uganka" vznemirja nasprotnike.

boljševizirati; obtožbe posameznih komunističnih strank, namreč da ne delajo v korist svojih državljanov, temveč se ravnaajo le po ukazih iz tujine, tj. kominterne) angleškemu dopisniku Haroldu Kingu, je Slovenec označil za odkrito priznanje, da so Stalina vodili k temu koraku zgolj "oportunistični razlogi", to je želja po odpravi nezaupanja do komunizma v svetu.⁵²

Daljši uredniški prispevek, ki je povezal razpust KI tudi z razmerami na Balkanu oziroma v Jugoslaviji, je Slovenec objavil šele 5. junija. Po pisanju Slovenca je razpust "bil le izhod v sili in taktični maneuver", "samo pesek v oči Evropi, ki naj se ob navidezno spokornem dejanju boljševizma uspava, da postane še lažji plen in žrtev komunistične nevarnosti", ponovitev stare Ezopove basni o volku, ki se je oblekel v ovčjo kožo. V potrditev še vedno aktualne "nemoralne taktike" komunistov je navedel izjavo švedskega komuniste Svena Underota, ki naj bi takrat dejal: "Dobra so vsa sredstva, ki pomagajo revoluciji ter dosegi oblasti nad svetom ter dokončnemu uničenju sovražnika." Posebej je opozoril še na en vidik Stalinovega domnevnega manevra, namreč na njegova prizadevanja za pomiritev nasprotij, ki izvirajo iz nacionalnega občutenja, ter da pritegne v svoje območje čim več drugače mislečih skupin, kar je še posebej pomembno na območju Balkana, kjer si "komunistična OF" že dolgo prizadeva, da bi izvedla združitve z nacionalnimi skupinami. S tem bi komunizem hkrati dosegel dva cilja: kontroliranje celotnega protiosnega gibanja in pritegnitev protikomunistov, ki bi jih v primernem trenutku likvidiral. Članek napoveduje, da bo bodočnost potrdila, da bo Stalin ob prvi priložnosti obnovil KI, bodisi pod prejšnjim imenom, bodisi pod novim naslovom "IV. internacionale". Ta nova internacionala pa bo zgrajena "na ruševinah lahkomišelnih skupin, ne izvzemši slovenskih, ki so v svoji naivnosti verjele in padle komunizmu na limanice".⁵³

Tudi svarilo papeža Pija XII. na avdienci rimskih delavcev in delavk 15. junija 1943 v Vatikanu pred "krivimi pridigarji", ki oznanjajo revolucionarno rešitev socialnih vprašanj, je mogoče umestiti v aktualno dogajanje v zvezi s KI, saj je papež v nagovoru med drugim poudaril, da revolucija "privzema nacionalni značaj".⁵⁴

Jutro je posvečalo razpustu manjšo pozornost. Predvsem je ugotavljalo, da razpust krepi revolucionarno delovanje komunističnih organizacij in akcijsko svobodo ekstremnih skupin v posameznih državah, da je bil razpust nujen po valu ogorčenja, ki ga je povzročilo odkritje Katyna. Razpust naj bi zahtevala Washington in London, čeprav samo formalno, da bi v svojih državah omilila "monstruozno zavezništvo". Dejansko pa lahko dela Stalin sedaj še bolj svobodno kot prej za ustvaritev četrte internacionale.⁵⁵

Zlasti po Ljubljani pa so krožili tudi številni letaki, ki so jih izdajale različne skupine, od izrazito protikomunističnih do sredinskih. Eden izmed njih je opozarjal, da je vodstvo KI sicer res razpuščeno, niso pa razpuščene komunistične stranke in njihove organizacije, npr. OF in bo torej ostalo vse po starem. Komu-

⁵² Slovenec, 2. 6. 1943, št. 125, Stalin tolmači razpust kominterne in odkrito razlaga prave namene tega manevra.

⁵³ Slovenec, 5. 6. 1943, št. 127, Razpust kominterne - pesek v oči narodnim pokretom.

⁵⁴ Slovenec, 16. 6. 1943, št. 135, Pij XII o socialni ureditvi sveta.

⁵⁵ Jutro, 26. 5. 1943, št. 118, Razpust Kominterne : Novi sleparski maneuver Kremlja naj bi preslepil protiboljševiško razpoloženo prebivalstvo Anglije in Amerike; Jutro, 26. 5. 1943, št. 119, Slepilo za pomirjenje anglosaške javnosti.

nistične stranke svojih ciljev ne bodo spremenile, ker so zavezane svojemu glavnemu cilju, to je komunistični revoluciji in prevzemu oblasti. Iz Moskve je ukazana le druga taktika: komunisti se bodo prilagodili novi situaciji, prevzeli v kakršnikoli novi organizaciji vodilno vlogo in jo ob pravem času izrabili v svoje komunistične namene, pobili bodo vse protikomuniste, ki bi mogli igrati sedaj, zlasti pa v bodoče vodilno vlogo med narodom in skušali bodo z novimi slepilnimi gesli nacionalne borbe onesrečiti narod. Letak je posebej opozarjal tiste, ki da so doslej nihali med slovenskim narodom in mednarodnim komunizmom, da se motijo, če mislijo, da je sedaj prišel njihov čas.⁵⁶

Drugi letak je povezoval "senzacionalno vest" o razpustu oziroma samolikvidaciji KI s sestankom Churchilla in Roosevelta maja 1943 v Washingtonu. Domneval je, da se razpust ni mogel izvršiti brez odločilnega sodelovanja Rusije ter ugotavljal, da ima ta akt za posledico likvidacijo trockizma. Vzpodbudili so ga vojni dogodki, ki se bližajo svojemu višku in razmišljanje o ureditvi sveta po zavezniški zmagi, saj si ni mogoče predstavljati, da bi obstajala organizacija, ki Rusijo nujno postavlja v dvolično vlogo nasproti zaveznikom. Nevzdržno je namreč, da Rusija, ki dobiva za svoj protifašistični odpor odločilno zavezniško pomoč, istočasno vodi v istih zavezniških državah komunistične organizacije, katerih edini namen je razkrojiti njihovo moč in pahnti te države v državljansko vojno. Zakazana samolikvidacija KI je zato izredno važen dogodek, saj je Rusija s tem odklonila kot sredstvo svoje zunanje politike metodo razkrajanja zavezniških držav pod geslom svetovne revolucije. S tem aktom naj bi Rusija sama obsodila razkrajalno delo "kominternistov" in spoznala, da sedanja vojna ni borba za sovjetizacijo Evrope in sveta, kakor to "pridiga dunajski kominternist" Kidrič, temveč da je to boj za obstoj narodov in držav, tako Slovencev kakor tudi Rusov.⁵⁷

Letak s podpisom "Slovenska liga proti banditom in morilcem" pa je sporočal, da se je z razpustom KI komunizem moral odpovedati svoji internacionalni povezanosti, Moskva ne prevzema nobene odgovornosti več za delovanje neruskih komunističnih partij, le-te so izgubile zaslobo Moskve in bo njihova bodoča usoda popolnoma odvisna od suverene volje prizadetih narodov, Anglija in Amerika sta dokazali, da popolnoma obvladujeta politiko, Atlantska Karta se je osvobodila Demoklejevega meča komunistične revolucionarne nasilnosti, komunizem je potisnjen nazaj na prostor svojega izhodišča, v Sovjetsko zvezo, in je vprašanje, ali bo tudi tam preživel. Tudi slovenski "kolovodje morilskih in roparskih tolp" so sedaj izgubili zaščitno krinko in kakor je moral biti maščevan Katynski gozd s popolno kapitulacijo KI, bodo maščevane tudi slovenske krimske jame.⁵⁸

Italijanski okupator je z letaki svaril Slovence, da je razpust KI le propagandno besedičenje in Stalinova spletko, da si je volk le nataknil ovčjo kožo z namenom ujeti v zanko ljudi, ki niso nikoli hoteli imeti opravka s komunizmom, da bi jih nato lažje uničil. V primeru zmage komunizma grozijo Slovencem nove Katynske jame.⁵⁹

⁵⁶ ARS, AS 1902, Zbirka tiskov nasprotnikov NOB in politične sredine, šk. 24/I, Nova krinka-stari poklicni špekulanti!

⁵⁷ ARS, AS 1902, šk. 32/III, Konec Kominterne.

⁵⁸ ARS, AS 1902, šk. 27/I, Razpust Kominterne, 24. 5. 1943.

⁵⁹ ARS, AS 1902, šk. 32/II: Slovenci! Razpustitev III. Komunistične Internacionalne...; Slovenec! Prepameten se nam zdi...

Kročil je tudi falzificiran letak v slovenskem in italijanskem jeziku s podpisom "Partizani dolomitskega odreda" in je imel očiten namen demoralizirati partizanske enote. Podpisani partizani so sporočali ostalim partizanom, da jih je Moskva z razpustom KI "pustila na cedilu" in da so bile njihove žrtve zaman. Zato so pozivali: "Stran z našimi krvoločnimi polit. komisarji in komandanti, ki so nas oropali svobode, življenja in nas pognali v bratomorni boj. Vrnite se domov /.../ Stalin je pokleknil pred Churchillom in Rooseveltom."⁶⁰

Konec maja 1943 je nastala tudi daljša okrožnica, ki je razlagala razpust KI kot zmago Stalinovega realizma, zavezniške politike združenih narodov in začetek realistične politike slovanskih narodov. Za Slovence naj bi razpust pomenil resno svarilo iz Moskve, naj se osvobodijo vseh ideoloških zakrknjenosti in složno stopijo v skupen boj proti skupnemu sovražniku vsega zavezniškega sveta in si s tem zajamčijo svobodni narodni razvoj na vsem nacionalnem ozemlju v okviru federativne Jugoslavije.⁶¹

Čeprav je bilo maja 1943 uradno izjavljeno, da je KI razpuščena, je dejansko nadaljevala z delom in sicer skrivno, med drugim kot "Znanstveni inštitut 205". Še naprej jo je vodil Georgij Dimitrov, ki je bil formalno načelnik Mednarodnega oddelka CK VKP(b). Tako je še naprej bdela nad delom komunističnih partij in dogajanjem v posameznih državah. Pri tem so imele pomembno vlogo tudi obveščevalne službe povezane s partijskimi strukturami. Tudi v Jugoslaviji razpust KI ni vplival na spremembo uveljavljenega pretoka informacij ter navodil med Dimitrovim (v osebnem ali Stalinovem imenu) in CK KPJ. In po potrebi je Dimitrov posegal v delovanje KPJ, s tem pa tudi slovenske partije, na primer ob nesoglasjih med KPJ in KP Italije v začetku leta 1944 v zvezi z odlokom vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega primorja k Jugoslaviji.⁶²

Tako so se potrdile napovedi tistih, ki so ocenjevali razpust tretje internacionale kot taktično potezo. Enako so razpust dejansko smatrali tudi komunisti, le da so na zunaj morali nastopati z drugačnimi gesli. Nenazadnje so že same formulacije v sklepu o razpustu KI dopuščale oceno o taktični potezi, predvsem v delu, ki govori o politični zrelosti komunističnih strank in njihovih vodilnih kadrih v posameznih deželah. Za te pa vemo, da so že pred vojno disciplinirano sledili usmeritvam KI oziroma Moskve in bili globoko prežeti s centralistično metodo kominternovskega delovanja. Tudi če bi KI dejansko prenehala z delom, bi Moskva v teh kadrih in strankah še vedno imela močan kapital.

⁶⁰ ARS, AS 1902, šk. 27/IV, Tovariši partizani! Tretja internacionala je razpuščena.

⁶¹ ARS, AS 1902, šk. 23/III, Razpust kominterne.

⁶² Herbert Romerstein: Aspects of World War II History Revealed through "ISCOT" Radio Intercepts. V: The Journal of Intelligence History, 2005, vol. 5, No. 1.

Deželak Barič Vida

THE DISSOLUTION OF THE COMINTERN: THE ECHOES IN SLOVENIA
AND THE INTERNATIONAL FRAMEWORK

S u m m a r y

The resolution on the dissolution of the Comintern, in which Stalin played a decisive role, was adopted by the Presidency of the Comintern's Executive Committee on 15 May 1943 and communicated to the public on 22 May. It came to the world as surprising news, prompting numerous and conflicting responses. The resolution, formulated as a proposition, had to be first accepted by all Comintern members (sections). The Central committee of the Communist Party of Yugoslavia unanimously approved it on 26 May 1943. In Slovenia, much like elsewhere, immediately after the outbreak of the news, two key questions arose: what were the true reasons for the dissolution and what would be its consequences. The speculations, which partly counted on the propaganda effect, touched the very foundation of the processes which had taken place in Slovenia during the occupation. Their common denominator was the future role of the communists.

The communists, who were subject to the Party discipline, were preoccupied with the above questions less than all others. They were contented, at least at the public level, with the official interpretation of the Comintern leadership and approved its dissolution. According to this interpretation, the dissolution was a logical consequence of the historical development of the international communist movement, whereby the leadership from a single centre had proved outdated and even detrimental. At the same time, this decision was dictated by the need to organise an anti-fascist resistance as widely as possible. They attempted to use the event as propaganda in order to affirm the Communist Party of Slovenia as a national party, emphasising its patriotism. At the same time they claimed that this had always been a typical orientation of the Slovene communists, thereby rejecting the accusations of national indifference levelled against them by their political adversaries.

Prominent non-communist members of the Slovene Liberation Front initially viewed the dissolution as an important event. Some saw in it the recognition of national individuality, in which context the communist parties would become truly national. Because of this, the leadership of Sokol passed a resolution allowing its members to join the Communist Party as individuals. Expectations of greater pluralism in the Liberation Front emerged and even the opinion that the Dolomite Declaration, formally acknowledging the Party's leading role, was redundant.

Most of those on the anti-partisan side rightly believed that nothing much would have changed with the dissolution of the Comintern. They were convinced that this was Stalin's tactical move intended to placate the anti-communist feelings in the USA and Great Britain, which had grown after the discovery of the massacre of Polish officers in Katyn. They were convinced of its insignificance by the fact that only the supreme Communist body was dissolved, whereas individual parties, committed to their programmes, continued operating. They even thought that, with the dissolution, Stalin widened his manoeuvring space for further control of the communist parties, albeit in a hidden manner, through the so-called Fourth International. While the newspapers in Ljubljana sought to prove the irrelevance of the dissolution, various groups, engaged in intense propaganda activities especially in the wider city area, took the dissolution "seriously" and by spreading false news (such as those of Draža Mihailović becoming the supreme commander of all resistance forces and Stalin's betrayal) attempted to demoralise the partisan army and the Liberation Front.

NOVA KNJIGA ZBIRKE
RAZPOZNAVANJA / *RECOGNITIONES*

Zbirka

RECOGNITIONES

Damijan Guštin

ZA ZAPAH
PREBIVALSTVO SLOVENIJE
V OKUPATORJEVIH ZAPORIH
1941-1945

INŠTITUT
ZA
NOVEJŠO
ZGODOVINO

Institute of Contemporary History

Cena 25 EUR